ה"רוטשילדים" העותמאניים

המימרה "עושר השמור לבעליו לרעתו" מתאימה מאוד לקורותיה של משפחת פרחי היהודית-דמשקאית, שעשתה הון במאות ה-18 וה-19, תפסה עמדות מכובדות ביותר במימשל העותמאני בסוריה ובארץ ישראל, עד שסר חינה, ראשיה נרצחו והשאר נפוצו בעולם.
בתצלום הרקע: אחד מארמונות המשפחה בדמשק, המשמש כיום כמלון בוטיק (צלם לא ידוע).

משפחת פרחי היתה בין מגורשי ספרד במאה ה-15, אשר נדדו לתחומי האימפריה העותמאנית, שהיתה אז בשיא עוצמתה. פלג אחד של המשפחה התיישב בעיר טיריה, המרוחקת כ-60 קילומטר מאיזמיר. אולם בתחילת המאה ה-18 עברו משם שני אחים, חיים וייוסף פרחי, לדמשק ועד מהרה הפכו הם ובניהם לבנקאים מצליחים, שהוזמנו על ידי מושלי מחוזות עותמאניים שונים להיות ה"צראף" (איש הכספים, "שר האוצר") שלהם.

חלק מהצלחה זאת אפשר לזקוף לעובדה שהיהודים נחשבו ל"דימי" - בני חסות שאינם מוסלמים – ומשום כך יכלו מעסיקיהם, רשמית, לבטל את הקשר עימהם בכל רגע. אולם התנתקות כזאת הייתה לרוב פשוט בלתי אפשרית מבחינה מעשית.

השפעתם של בני משפחת פרחי גברה כאשר אחד מבני דודיהם, יחזקאל פרחי, תפס עמדה נכבדה בקושטא ובעת הצורך גייס את נכבדי הקהילה היהודית שם למען קרוביו בדמשק. וכך עשו בני משפחת פרחי עד מהרה הון עתק והפכו לעשירי היהודים בדמשק.

תצלום פנורמי בן ימינו, של חצר באחד מארמונות פרחי בדמשק.

משפחת פרחי המורחבת התגוררה בשלושה ארמונות נפרדים, סמוכים למדיי, ברובע היהודי של דמשק. הארמונות הכילו שבע חצרות, כשבכל חצר ישבה חמולה אחרת של המשפחה. כדי למנוע "עין רעה", היו חזיתות הארמונות הפונים לרחוב אפורים למראה והכניסות אליהם היו אפלוליות, אך כל מי שהגיע פנימה, היה נדהם מהעושר הרב שניבט כאן מכל פינה. נוסע אירופי, שהגיע לכאן בשלהי המאה ה-18 תיאר זאת כך: "עם כניסתך... מסתנוורת העין מזוהר הקירות והתקרה, המזכיר תיאורים של ארמונות מקסימים. אבני-חן מדומות, מראות מוזהבות וציורי-ערבסקה כיסו את כל כולה, והרצפה היתה מעשה-תשבץ מהודר... הכל תאם את גדולת הבית."

"החדר הוורוד" באחד מארמונות פרחי בדמשק, נותן מושג על העושר והפאר שבו חייתה המשפחה.

לשיא ההצלחה המשפחתית הגיע חיים פרחי, בנו של שאול ונכדו של חיים, אשר הביא את המשפחה לדמשק. אומנם כבר שאול היה "צראף" של מושל דמשק וחיים קיבל תפקיד זה בירושה. אך הוא הקפיץ בכמה דרגות את יוקרת המשפחה, כאשר הוזמן לשמש כ"צראף" של מושל עכו, אחמד אל ג'זאר, שבשלב מסויים הפך למושל הגליל כולו, צידון ודמשק. עד מהרה זכה חיים באמונו המלא של המושל, שהתיר לו לטפל כראות עיניו בניהול כל המחוזות שבשליטתו. אחד השינויים החשובים שהנהיג פרחי עם כניסתו לתפקידו היה החלפת שיטת המימון של המינהל המחוזי: במקום להתמקד בגביית מיסים שרוששה את האוכלוסיה, הנהג פרחי שיטות מתוחכמות יותר, כגון ניצול המונופול של הפחה לרכישת כל יבול הכותנה במחוז, במחיר שנקבע על ידי הפחה. כך נעשה הפחה למוכר הכותנה היחיד במחוז, ללא מתחרים מקומיים, לסוחרים אירופיים וגרף סכומים נאים לקופתו.

ההיסטוריון תומס פיליפ כותב, כי "מקורות אוהדים ועוינים כאחד תמימי-דעים, שחיים פרחי... נתברך בחוכמה מדינית רבה ובכישורים מינהליים וכספיים נדירים ומושלי עכו לא יכלו לנהל את ענייניהם בלעדיו". ואילו ליידי הסטר סטנהופ האנגליה, שביקרה בעכו, כתבה: "ראיתי את המועלם ('המורה') חיים פרחי היהודי מידי יום ביומו ובחדר הפאשא היו נוכחים ראשי העיר, המופתי, יועצי הפאשא, מלומדים אחרים וכו'. מעולם לא נפקד מקומו של מועלם חיים בתוכם. האיש הנפלא הזה, אשר היה נוכח בכל מקום ואשר מנהל את הכול".

ועם כל זאת, היו חייו של חיים בעכו רחוקים מלהיות שלווים ובטוחים – בגלל אכזריותו של המושל, שאיש לא היה בטוח מפני פגיעתו הרעה, אפילו לא איש אמונו חיים פרחי.

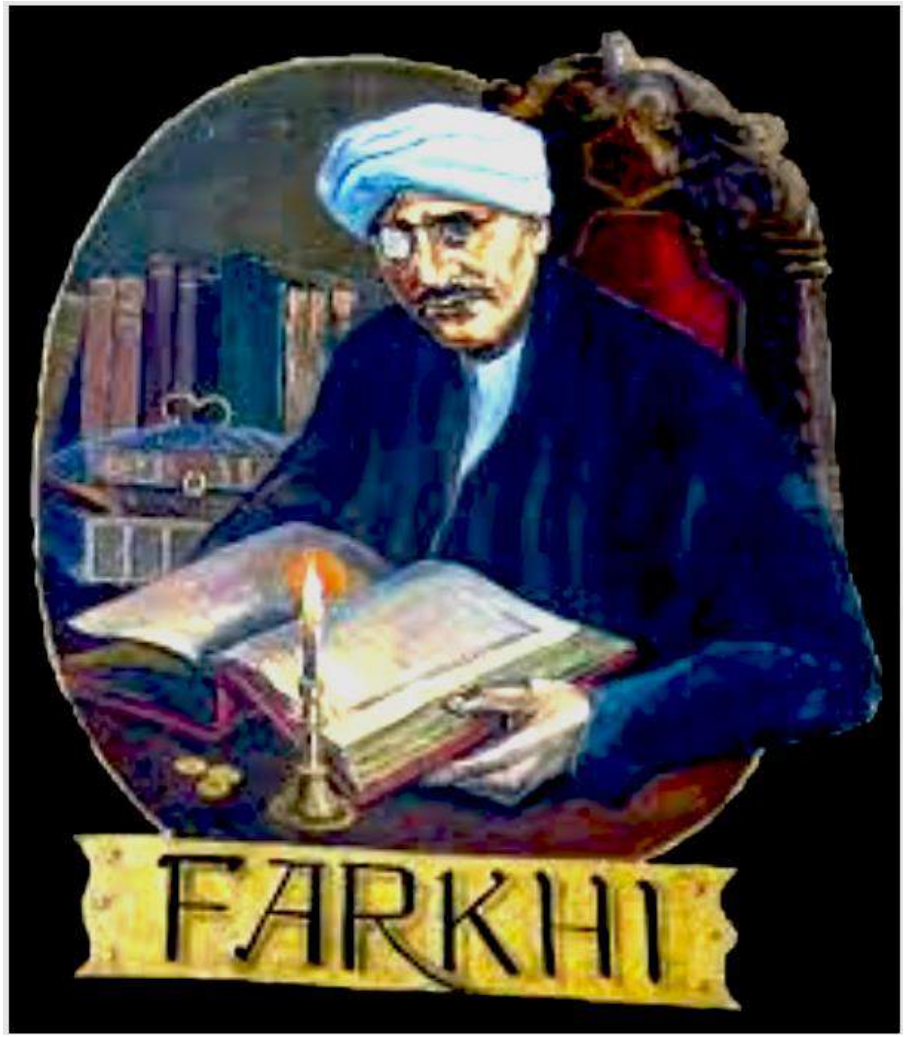

חיים פרחי, עם רטייה על עינו (להלן), בציור בן ימינו על קיר אודיטוריום בעכו. (תצלום: ויקיפדיה)

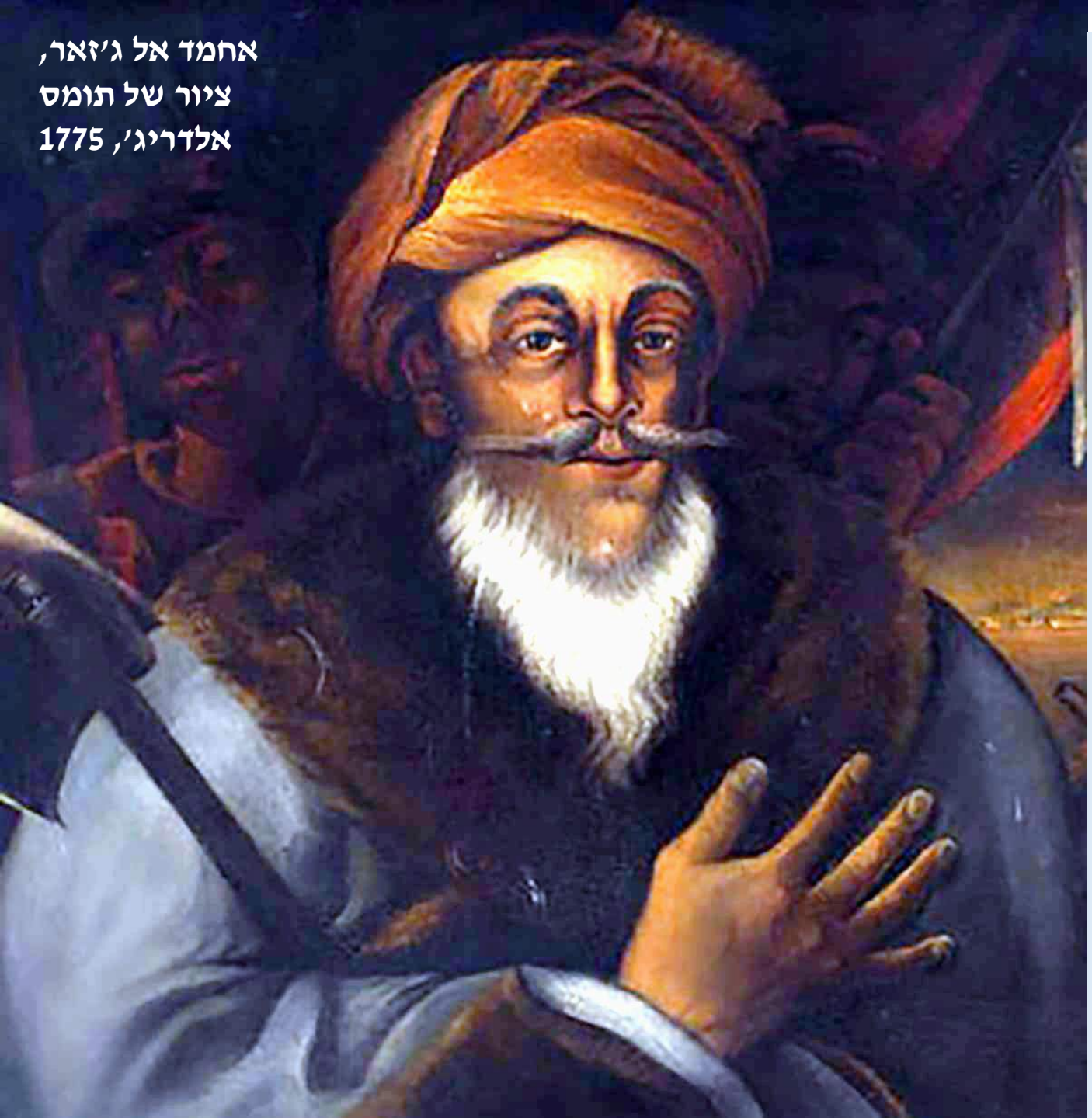

אחמד אל ג'זאר,
ציור של תומס
אלדריג', 1775

אחמד ג'זאר פחה נולד למשפחה נוצרית בעיר סטולאק שבבוסניה ב-1722. מנעוריו היה חסר מנוח. בגיל צעיר מכר את עצמו לסוחר עבדים והגיע למצרים, שם התאסלם והצטרף לצבא הממלוכי. עד מהרה הוא התבלט כביריון חסר מעצורים ובתור שכזה שירת כמה מנהיגים ממלוכיים. שליט מצרים דאז, עלי ביי אל כביר, גייס אותו לשירותו והשתמש בו להשלטת סדר ואפילו לרצח. אולם ב-1766, כאשר נדרש לרצוח אחד ממעסיקיו הקודמים, סירב ונמלט לסוריה. הוא הגיע לביירות בימים שבהם ניסה שליט הגליל דאז, השייך הבדואי דאהר אל עומר, להשתחרר מעול העותמאנים בעזרת הצי הרוסי שתקף בין השאר את צידון. בתחילה פעל אל ג'זאר בשירותו של דאהר אל עומר, אך בשלב מסויים ערק לשורות העותמאנים, עם סכום כסף נכבד מאוצרו של השייך.

בסופו של דבר הובס שייך דאהר אל עומר ואל ג'זאר מונה למפקד חיל המצב בעכו, כתודה על שירותיו. בתפקיד זה הוא דאג לנפות את הגליל ואת דרום לבנון מתומכיו של דאהר אל עומר וכאות תודה נוסף מהשולטן, הוא מונה ב-1790 ל"ואלי" (מושל) של מחוז צידון, שעכו השתייכה אליו.

אחמד, שהבין כי הניהול האזרחי והכלכלי של המחוז גדול עליו, פנה אז לחיים פרחי, שכבר היה "צראף" של מושל דמשק, והזמין אותו לשמש כ"צראף" שלו בעכו, אותה הפך לבירת המחוז.

ב-1795 מונה אחמד גם למושל מחוז דמשק – וגם ניהול מחוז זה הצטרף למשימותיו של פרחי.

אין ספק, שחיים פרחי זכה להערכה רבה מצידו של ג'זאר פחה. שכן מיומנותו בענייני כספים ובביצוע פרוייקטים גדולים פטרה את השליט מכל דאגה מינהלית. אולם מצד שני, היה אל-ג'זאר נורא ביחסו אל הסובבים אותו ונודע באכזריותו.

ההיסטוריון תומס פיליפ אומר, כי "אין ספק שהיתה בו אכזריות כלשהי ואוליי אפילו סדיזם". התנהגות זאת היא שהיקנתה לו את הכינוי "אל ג'זאר", שפירושו "הקצב". (אומנם על פי גירסה אחרת הוא זכה בכינוי הזה מימיו כביריון במצריים, אחרי שטמן מארב לשבט בדואי שרצח את מעסיקו – והרג 70 מבני השבט).

ב-1794 זעם אל-ג'זאר על חיים פרחי וברוב זעמו, עקר אחת מעיניו. חתך את קצה אפו וכרת אחת מאוזניו. יתר על כן: במקביל, הושלכה לכלא כל משפחת פרחי בדמשק, סבלה עינויים קשים ונאלצה לשלם כופר עצום.

מעשים אלה נראים מנוגדים לחלוטין להערכה ולאמון של ג'זאר בחיים פרחי. ואומנם תומס פיליפ אומר בעניין זה, כי אל-ג'זאר לא היה אז כלל בעכו באותה עת, אלא עלה לרגל למכה ולא ברור אם היוזמה לרדיפת חיים פרחי באה מממלא מקומו של אל-ג'זאר, בהיעדרו, או שממלא המקום פעל על פי הוראת אל-ג'זאר כדי להיפטר משליטת משפחת פרחי בענייני הכספים שלו. מכל מקום, עד מהרה נוכח אל-ג'זאר, כי אין לו תחליף נאות לחיים פרחי – והחזירו לתפקיד ה"צראף" בעכו...

ואז, ב-1799, הופיע נפוליאון לפני חומות העיר.

אל-ג'זאר גוזר דין מוות במשפטו של עבריין. חיים פרחי, בגלימה האדומה, עם רטייה על עינו, מחזיק בכתב האישום. אל-ג'זאר עושה בידו תנועת שחיטה... (ציור של פ.ב. ספילסברי, 1799)

כשקיבל אחמד אל-ג'זאר את השליטה בעכו, כבר הייתה העיר מוקפת חומה, שנבנתה על ידי דאהר אל עומר על שרידי החומה הצלבנית. אולם הפחה החדש לא הסתפק בכך והחל מייד להוסיף ולבצר את העיר, כשחיים פרחי מנהל את העבודות ומטפל בהשגת המימון הדרוש. וכך, כשהגיע צבאו של נפוליאון אל העיר, מצא אותה מוגנת היטב. מתחילת המצור קיבל נפוליאון כמה החלטות פזיזות, שעלו לו ביוקר. כך, למשל, הוא לא המתין לתותחים כבדים שהיו בדרכם אליו ממצרים, כדי לפרוץ בחומה מעבר לחייליו לתוך העיר. במקום זאת הוא הפגיז את החומה בתותחי השדה הקטנים שהיו ברשותו – וכמובן נכשל.

נפוליאון תוקף את עכו.
(צייר בלתי ידוע)

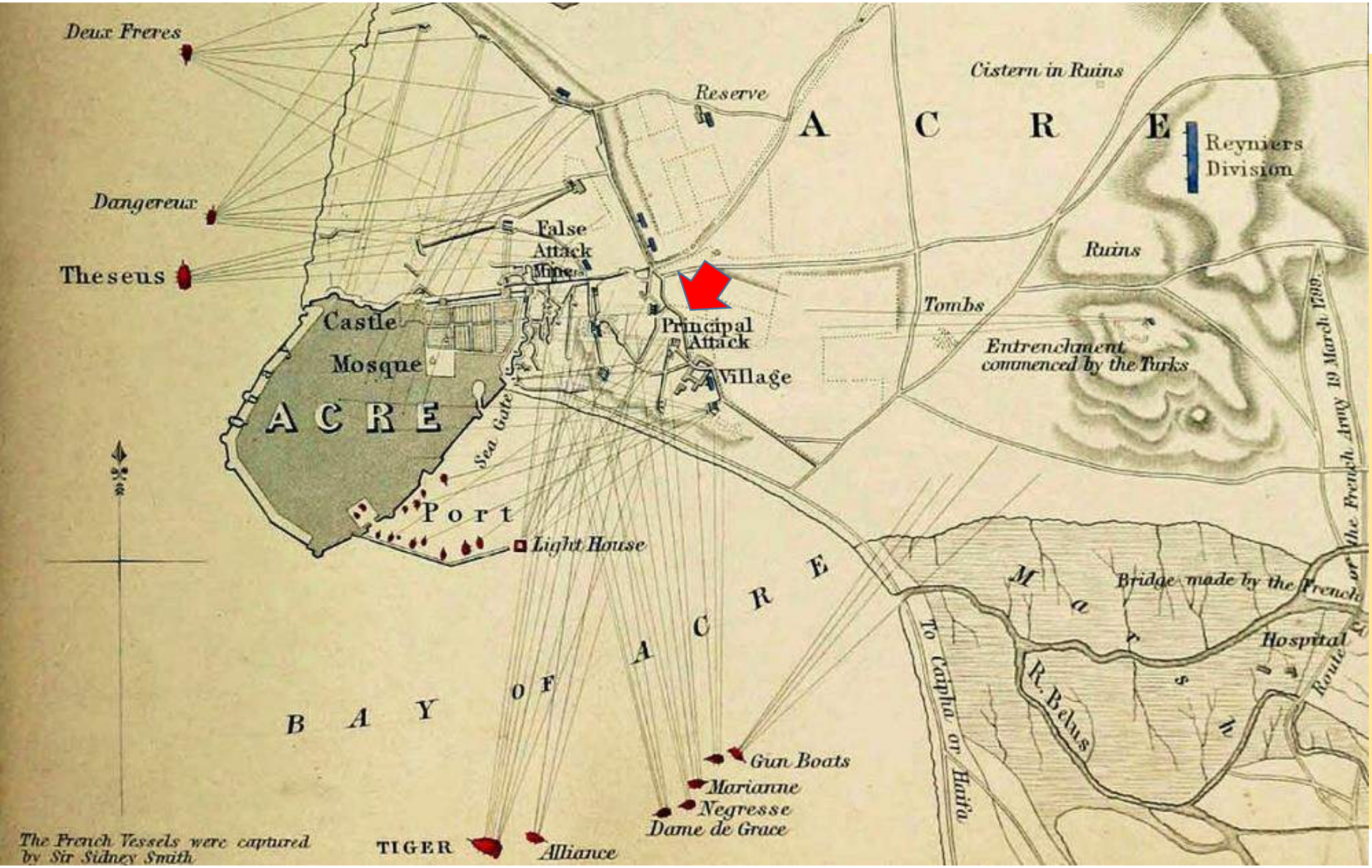

משמאל: מפה בריטית של המצור על עכו. המפה מראה בבירור את הספינות הצרפתיות שנלכדו על ידי הצי הבריטי כשהביאו את תותחי המצור לעכו – והפכו בעצמן לעמדות תותחים ימיות נגד הצרפתים. המפה מראה גם את גיזרות הירי של כל ספינה, לעבר הצרפתים. בנוסף, מסומנת במפה נקודת הפריצה של הצרפתים בחומת עכו.
(החץ האדום הוא תוספת שלי, ב.ג.)

כשתקף נפוליאון את עכו, שקל ג'זאר לסגת ממנה, אך הבריטים, אויביו הנחושים של נפוליאון, מיהרו לשגר אליו את קומודור סידני סמית עם שתי ספינות מלחמה, "טייגר" ו"תזאוס", שנשאו כמה מאות חיילים בריטים ואלה היטו את הפחה לעמוד מול נפוליאון. הבריטים הביאו עמהם גם את אנטואן דה פיליפו, בן כיתתו של נפוליאון באקדמיה הצבאית, שהפך לשונאו וערק לשורות הבריטים. דה פיליפו היה קצין מבריק ורב מעללים שמצד אחד שפע עצות נבונות לניהול המערכה ומצד שני היה יוצא בעצמו עם חיילים בריטיים לפשיטות לילות על הצרפתים.

אוניית המלחמה הבריטית "טיגר", נראית כאן על רקע עכו הנצורה. "טיגר" עצמה הייתה במקורה צרפתית, אך הבריטים לכדו אותה ושילבו אותה בצי שלהם. (ציור של פ.ב. ספילסברי 1799).

רק כחודש וחצי לאחר תחילת המצור, הגיעו לנפוליאון תותחי מצור בדרך היבשה ואלה הצליחו ב-8 במאי לפרוץ פתח בחומה. הצרפתים החלו לזרום דרך הפירצה, אך במקום להגיע לתוך העיר, הם מצאו את עצמם מול חומה חדשה, שבכלל לא ידעו על קיומה... חומה זו הוקמה בסתר ובזריזות, בעצתו של דה פליפו ובניהולו של חיים פרחי. וכך הפך השטח שלפני החומה החדשה לשדה קטל ורוב החיילים הצרפתיים שנדחקו לתוכו נהרגו ביריות המגינים.
היה זה נסיון הפריצה השביעי של הצרפתים ותוצאותיו שיכנעו את נפוליאון לוותר על כיבוש עכו לאחר 54 ימי מצור.

אנטואן דה פליפו.

תצלום בן ימינו של שרידי החומה שבנה חיים פרחי על פי עצת דה פיליפו ואשר בזכותה ניצלה עכו. (תצלום: ויקיפדיה)

ספילסברי נתן לציורו זה את הכותרת "באוהלו של הווזיר". מצד שמאל נראה מפקד הצי הבריטי במצור עכו, סידני סמית, מבקש מה"וזיר", שהוא כנראה רק קצין עותמאני, רשות לצרף את ספילסברי לסיוריו, כדי לצייר נופים. ספילסברי עצמו נראה קיצוני מימין, לבוש בגדים אזרחיים.

הצייר פרנסיס ב. ספילסברי נולד ב-1756, למד רפואה, נעשה רופא בצי הבריטי ובזמן המצור על עכו היה רופא האוניה "טיגר". ציור נופים ואנשים היה רק תחביבו. אותנו הוא מעניין בגלל ציורו של חיים פרחי, במשפט שבו דן אל-ג'זאר עבריין למוות (לעיל). ספילסברי אומנם רק שירטט בעיפרון את קווי המיתאר של הציורים שלו. בשובו לאנגליה, מסר 20 מהם להוצאה לאור שדאגה לציירם מחדש בצבע והדפיסה אותם בספר מהודר בו סיפר על רשמי סיוריו במזרח התיכון. ספילסברי הקדיש את הספר הזה למפקדו, קומודור סידני סמית.

פרנסיס ב. ספילסברי

עם הסרת המצור חזרו החיים בעכו לשיגרה וחיים פרחי המשיך לנהל אותם במיומנות בשמו של הפחה. אלא שבאחת מהתקפות הזעם של אל-ג'זאר, ב-1804, הוא השליך שוב את חיים פרחי לכלא.
למזלו של פרחי, הלך אל-ג'זאר לעולמו זמן קצר לאחר מכן ופרחי שוחרר ממאסרו.
באותם ימים התחולל מאבק על השלטון בעכו בין איסמעיל, אחד מקציניו הממלוכים של אל-ג'זאר, לבין סולימאן, קצין ממלוכי אחר. בתחילה השתלט איסמעיל על מישרת המושל, למרות שלא היה לכך אישור מקושטא, אך הנוסע הגרמני זטצן מספר, כי פרחי סייע בכספו לסולימאן לארגן כוח צבאי, שאיפשר לו להשתלט על מחוז צידון – כלומר על עכו.
יתר על כן: בזכות קשריו של פרחי בקושטא וכספי שוחד רבים שהוציא שם מכיסו, הודח איסמעיל ואושר סופית מינויו של סולימאן לפחה השולט בעכו. סולימאן היה אסיר תודה לפרחי על עזרתו הרבה, עד כי נתן לו יד חופשית בניהול כל ענייני המחוז – הן כספיים והן מינהליים. תומס פיליפ כותב, כי בזכות סיועו של פרחי למינוי סולימאן לפחה, "יכול היה כנראה חיים פרחי להציב תנאים מיוחדים להעסקתו. סולימאן פחה הרגיע אותו: 'כל הוצאות ביתי והוצאות הלבוש מופקדות בידך. הוא הדין לגבי כל הפעולות במחוז, לא אוציא צו ללא תכנון וידיעה שלך'... ואכן חיים פרחי נעשה האיש החזק ביותר במחוז צידון. 'יהודי הנושא תואר צראף הוא שליטו האמיתי של החוף הסורי כולו' , נאמר באחד הדיווחים של קונסול צרפת בטריפולי ב-1813".
לדברי זטצן, נעשה אז פרחי למעין ראש-ממשלה לצידו של סולימאן. סמכויותיו היו כה רחבות, עד שרבים ראו בו את השליט האמיתי במחוז.

הבית בו התגורר חיים פרחי בעכו, בתצלום עכשווי.

מכל הדברים שנאמרו על חיים פרחי על ידי נוסעים אירופיים משתמע, שמעמדו כיועץ האישי של הפחה השולט במחוז עכו ובמחוז דמשק סייע לו מאוד גם להרבות את הונו הפרטי. עדות לכך אפשר למצוא בספרי הנוסעים, שנכתבו לאחר שובם לארצם:

- הדיפלומט האנגלי ויליאם טרנר, שביקר בעכו ב-1815: "אף אחד אינו מעז לקנות מידי סוחר כלשהו דבר, מבלי לשאול קודם רשות מהחווג'ה (האדון, כלומר חיים פרחי), הנותן אותה אם אינו נזקק למיצרך בעצמו... ולאחר כמה ימים הוא מוסר הודעה ערמומית לסוחר, שיקנה אותו ממנו במחיר שיש בו בדרך כלל רווח של ארבעים אחוז..."

- הנוסע הבריטי ג'יימס סילק בקינגהם: "איש זה, הנקרא מועלם (המורה) חיים, הוא מקור כל ההשפעה האמיתית שבעכו... ללא ידיעתו אין מחליטים שום דבר ציבורי ורק מעט בשטח המסחר הפרטי."

- הדיפלומט הצרפתי מרצ'לוס: "הודענו על ביקורנו לעוזרו הראשי (של הפחה). וזיר זה לא היה תורכי נשוא-פנים, אלא יהודי כנוע. חיים פרחי זה (היה תודות) ליכולתו ולכושרו, בדרג החשוב ביותר בתורכיה, של בעלי תפקידים ממלכתיים בכירים... עד שהיה יותר פחה מהפחה... היתה לו יד בכל העסקות המסחריות שבסוריה."

- הנוסע השווייצרי בורקהארט: "על בני משפחתו (של חיים פרחי) אומרים, שהם שליטיה האמיתיים של סוריה ורכושו, אפילו בחישוב המתון ביותר, מגיע לכדי 300,000 ליש"ט..." בערכי ימינו, סכום זה שווה לכ-1.5 מיליארד ליש"ט – סכום נכבד לכל הדעות.

אחד מציורי ספילסברי: השוק בעכו, כשברקע נראה מסגד אל-ג'זאר

יהודים מהיישוב הישן בירושלים בשלהי המאה ה-19: שני אשכנזים (מימין) וספרדי.

מי שזכו ליחס מועדף של חיים פרחי היו היהודים בגליל, שישבו באותה תקופה בצפת ובטבריה. הוא סייע להם ככל יכולתו – וזה היה הרבה. בין השאר הוא השיג להם הנחה במס הגולגולת ששילמו כל התושבים ועוד הקלות. לזכותו מציינים את ההיקלטות בארץ של עליית החסידים, עליית הפרושים (תלמידי הגר"א, המתנגדים לחסידות), שהגיעו תחילה לגליל ואחרי כן עברו לירושלים ולעליית יהודי צפון אפריקה שהחלה אז. בסוף ימיו כבר היו כמחצית מתושבי ירושלים יהודים ואילו בטבריה ובצפת הם היו רוב האוכלוסיה. ההיסטוריון נתן שור אומר בעניין זה, כי "היתה לו יד בהכשרת התנאים שאיפשרו את התיישבותם של ראשוני הפרושים... ואף בצמיחתו המהירה של היישוב החסידי בגליל. הוא עמד לצידם של העולים והקל על התיישבותם ועל רכישת אדמות על ידם. בעכו התקבצה סביבו קהילה יהודית חשובה, שמספרה הגיע לכ-800 נפש ואולי אף יותר ובה גם סוחרים עשירים..."

במשך עשרות השנים שבהן ניהל חיים פרחי ביד רמה את ענייניהם הכספיים והמדיניים של שליטי עכו ודמשק, הוא דרך על לא מעט יבלות של משפחות אחרות, רבות השפעה ואולי אף עשירות לא פחות ממנו, בארץ ישראל ובסוריה. בעיקר נפגעו ממנו משפחות ערביות נוצריות, שעד להופעת משפחת פרחי, היו מנהלות את ענייניהם הכספיים של שליטי דמשק וצידון. ענייניו הכספיים של אחמד אל-ג'זאר, למשל, נוהלו על ידי מיכאיל אל-בחרי, שהיה נוצרי יווני-קתולי. כאשר הממלוכים בשירותו של אל-ג'זאר מרדו בו, הוא חשד שאל-בחרי שיתף פעולה עמהם, השליך אותו לכלא, הטיל בו מום וייתכן שנשאר בחיים רק מפני שהצליח להימלט מכלאו. חיים פרחי הוזמן אז למלא את מקומו. אחד מבניו של אל-בחרי, ג'רמנוס, אומנם הוזמן לאחר שנים לחצרו של סולימאן פחה בעכו, אבל חיים פרחי דאג לסלקו משם. בני משפחת אל-בחרי מצאו להם בעיקבות זאת מקום נאות בחצרו של מושל דמשק דאז, יוסף בינג'. אולם בני משפחת פרחי משכו בחוטים בקושטא, שיחדו שם פקידים רמי מעלה ויוסף בינג' הודח. סולימאן פחה מונה אז במקומו למושל מחוז דמשק, בנוסף לתפקידו כמושל מחוז צידון והדבר הגדיל, כמובן, גם את תחום פעילותו – ורווחיו - של חיים פרחי.

בעיקבות כל אלה, נאלצו בני משפחת אל-בחרי להימלט מסוריה למצרים, לשביעות רצונם – ולטובת עסקיהם - של האחים פרחי.

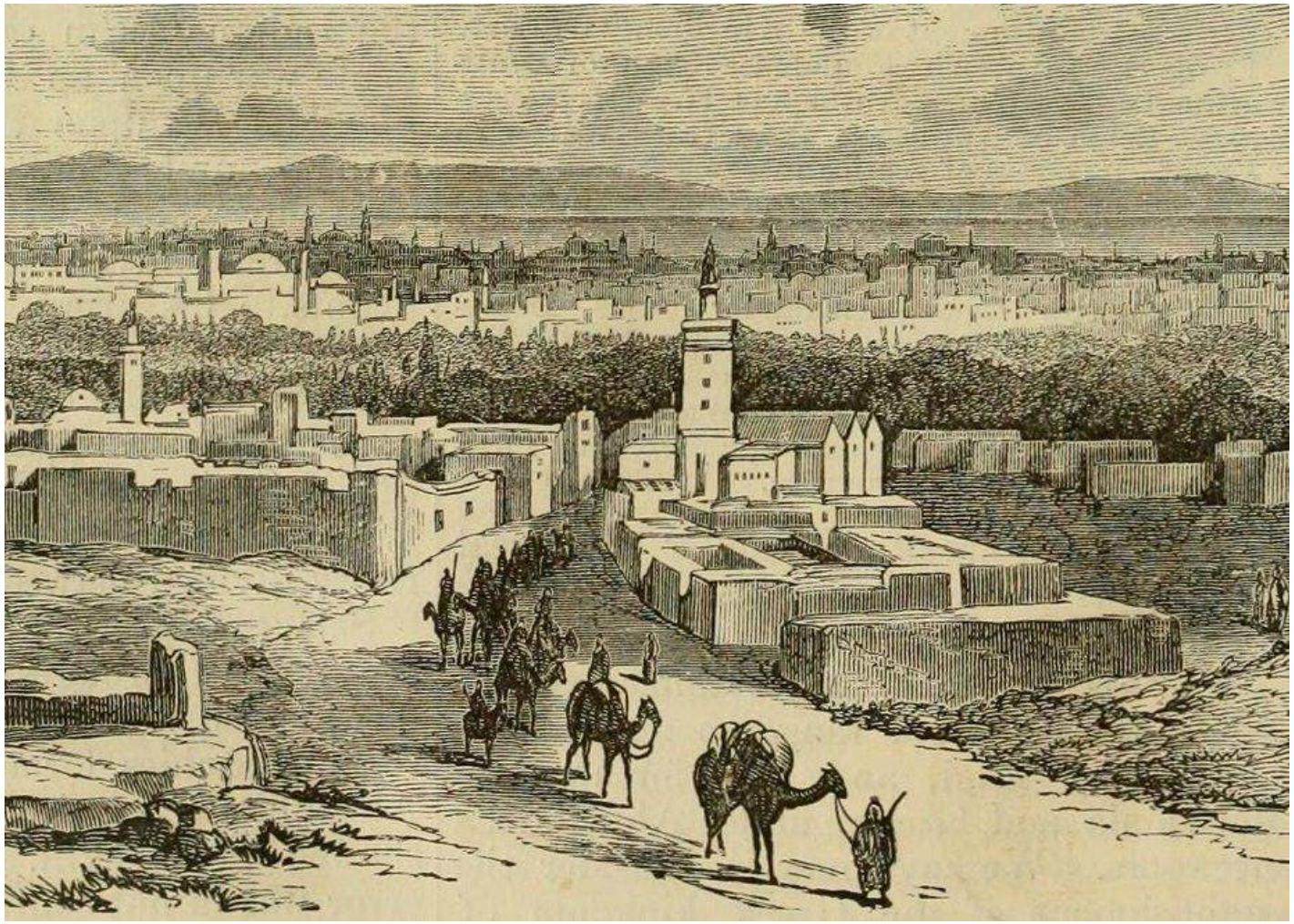

דמשק בתחריט מהמאה ה-19

סוליימאן הלך לעולמו ב-1819 וכרגיל במקרים כאלה צצו כמה מועמדים לתפקיד המושל. חיים פרחי העדיף על פני כולם את עבדאללה, בנו של עלי פחה, סגנו של סוליימאן. אומנם עבדאללה היה אז צעיר הולל שלא גילה קודם לכן עניין במימשל, אבל פרחי, שטיפח אותו, היה מעוניין במינויו למושל המחוז, כנראה מתוך אמונה שיוכל לנווט אותו כפי שניווט את סוליימאן. על כן פעל פרחי כהרגלו במקרים כאלה: הוא הפעיל את כל קשריו בקושטא, שילם שוחד למי שהיה צריך – ועבדאללה אכן מונה למושל. מבחינת פרחי, היתה זאת טעות גדולה, שעלתה לו בחייו... שכן במפתיע, החל עבדאללה עם מינויו, להתעניין במימשל ולקחת בו חלק פעיל. בתחילה הוא נעזר בפרחי, כמובן. אלא שבנוסף לפרחי הוא שילב במימשל יועצים אחרים מקבוצה של מוסלמים קיצוניים שהתכנסה סביב אביו. אלה ראו פגם בכך שיהודי ולא מוסלמי מנהל את ענייני המחוז והחלו עד מהרה לחתור לסילוק פרחי כדי לרשת את מקומו. אחד הבולטים בהם היה מסעוד אל-מאדי, חוכר מיסים בעתלית, שפרחי גידף אותו פעם במילים בוטות: "היית ונשארת חמור שאינו עושה דבר בעולם הזה... רברבן חצוף ותככן..." כעת, כשזכה אל-מאדי לאוזן קשבת אצל הפחה, הוא החל לשכנעו שפרחי זומם לפגוע בו...

כמוסלמי אדוק לא היסס עבדאללה להרוס כנסייה עתיקה, שניצבה בראש מידרון רכס הכרמל היורד אל הים, (סטלה מאריס של ימינו) ולבנות במקומה מעון קיץ עבורו. (בתמונה: בית הקיץ, שבראשו המגדלור של סטלה מאריס, בתצלום מסוף המאה ה-19).

מי ששם לב לסכנה האורבת לחיים פרחי היה הנוסע השווייצרי בורקהרט, שכתב כבר ב-1812 את הדברים הבאים: "דווקא בהצלחתו זו (של פרחי) טמון היה סיכון רב... אין כמעט מקרה בהיסטוריה המודרנית של סוריה, שנוצרי או יהודי ייהנה זמן רב מן השררה והעושר שהצליח לצבור. אנשים אלה תמיד מחוסלים ברגע של תפארתם המדומה הגדולה ביותר... כל יום צפוי גורל זה לביתו של חיים הצראף בדמשק ובעכו."

עבדאללה הפנים את טענותיו של אל-מאדי ועד מהרה החל לקצץ בסמכויותיו של פרחי. בחושיו המחודדים הבין פרחי מייד, כי תם העידן שבו יכול היה להשפיע על מושל המחוז. הוא ביקש מעבדאללה לשחרר אותו מתפקידו כדי שיוכל לחזור לדמשק, אך מחשש למה שעלול פרחי לעשות כשישוחרר, סירב עבדאללה למלא את בקשתו.

יום אחד, בעיקבות ויכוח בין עבדאללה לפרחי, החליט השליט לחסלו. בערבו של אותו יום הוא שלח חבורת רוצחים לביתו של פרחי והם חנקו אותו למוות והשליכו את גווייתו לים. אשתו של פרחי נמלטה, אך מתה בדרכה לדמשק.

קיימות כמה גירסות דומות למדיי, למעשה הרצח עצמו. לפי דבריו של לואי דזואזו, קצין פרשים צרפתי שביקר בארץ באותם ימים, הטיל עבדאללה פחה על סגנו לבצע את הרצח. לדברי מקורות אחרים, אסף הלה "חוליית רצח" שחבריה אילמים – כדי שלא יוכלו לספר לאיש מה עשו – והלך איתם לביתו של פרחי. מספר דזואזו: "הרוצחים דפקו על דלת השר. משרתיו ישנו כבר והוא הלך בעצמו לשאול מה רוצים ממנו בשעה זאת. הסגן ענה לו: 'הפחה דורש לראותך מייד... פתח מהר'. נפשו של מועלם חיים ניבאה לו מה שעתיד לקרות. הוא ענה: 'לפחה אין כל צורך ברגע זה בשירותי. מחר אדבר איתו'... (אבל) הזקן... פתח. באותו רגע תפסוהו הרוצחים... ומפקדם השליך את מועלם חיים מהגזוזטרה הגבוהה אל אבני הרחוב שמתחת. לאחר-מכן מיהר אחריו וכרך חבל סביב לצווארו, שהודק בכל כוחם של עוזריו... עד שפרחה נשמתו של הקורבן. הסגן בעט בו, פגע בפניו ולבסוף השליך אותו לים מסירת-דייגים קטנה שהתרחקה מן החוף....

"אחרי ימים אחדים פלטה הגיאות את גופתו של המועלם חיים המסכן לחוף. חבריו לדת (יהודי עכו) ביקשו כטובה שירשו להם לקבור אותה, אך עבדאללה השיב בשלילה. הוא נתן הוראה לשים את הגופה בשק... ולהחזירה לים."

כמים לים מכסים... מקום מנוחתו האחרונה של חיים פרחי לא נודע עד היום, פרט לכך שגווייתו הושלכה בלב ים מול חוף עכו. בתמונה: חוף עכו ביום סערה. תחריט של ויליאם הנרי ברטלט, 1838, צבוע בידי בנטלי, מאוסף יוסי גילבן.

בנוסף לרצח חיים פרחי, פתח עבדאללה במסע רדיפות אחרי היהודים, שהיו בני טיפוחיו של פרחי. הוא ביטל רטרואקטיבית את כל ההנחות שניתנו ליהודים בעכו, בצפת ובטבריה, ודרש מהם לשלם מייד את כל ההפרש. כתוצאה מכך התרוששו כל היהודים במחוז עכו וכאשר יהודי צפת לא יכלו לעמוד בתשלום, השליך אותם עבדאללה לכלא במצודת העיר והם נאלצו למכור את כל מטלטליהם, כולל את בגדיהם, כדי שיוכלו להשתחרר מכלאם.

דמאוזו כותב על כך, כי "היהודים כולם חשבו עצמם לאבודים והיה להם מפני מה לפחד. הוטלו עליהם מיסים כאלה, שאפילו העשירים ביותר ביניהם הפכו לאביונים חסרי כל. רבים שבעבר נהנו מכל מה שהעושר יכול להעניק להם, נראו עתה מושיטים יד לנדבות ומקבלים נדבות עלובות ומתים לפני שעריהם של אלה שגזלו מהם את ממונם."

ר' ישראל משקלוב, ראש עדת הפרושים בארץ באותם ימים, כתב אז: "ובשנת התקע"ט ליצירה, בערב ראש חודש אלול, נהרג הגביר חיים פרחי ע"י הבאשה, השר החדש אשר הקים עליו, עבדא בישא (העבד הרע), ויהרגהו... אחר תפלת ערבית במדרגות בעליית ביתו ויחנקהו ויזרקהו לים עכו וגם קבורה לא היתה לו. אז גדל הפחד, כי ניטל עמוד המליץ החופף בצילו על כלל אחינו בני ישראל. מה אספר רוב הפחד והצרות שעברו עלינו"...

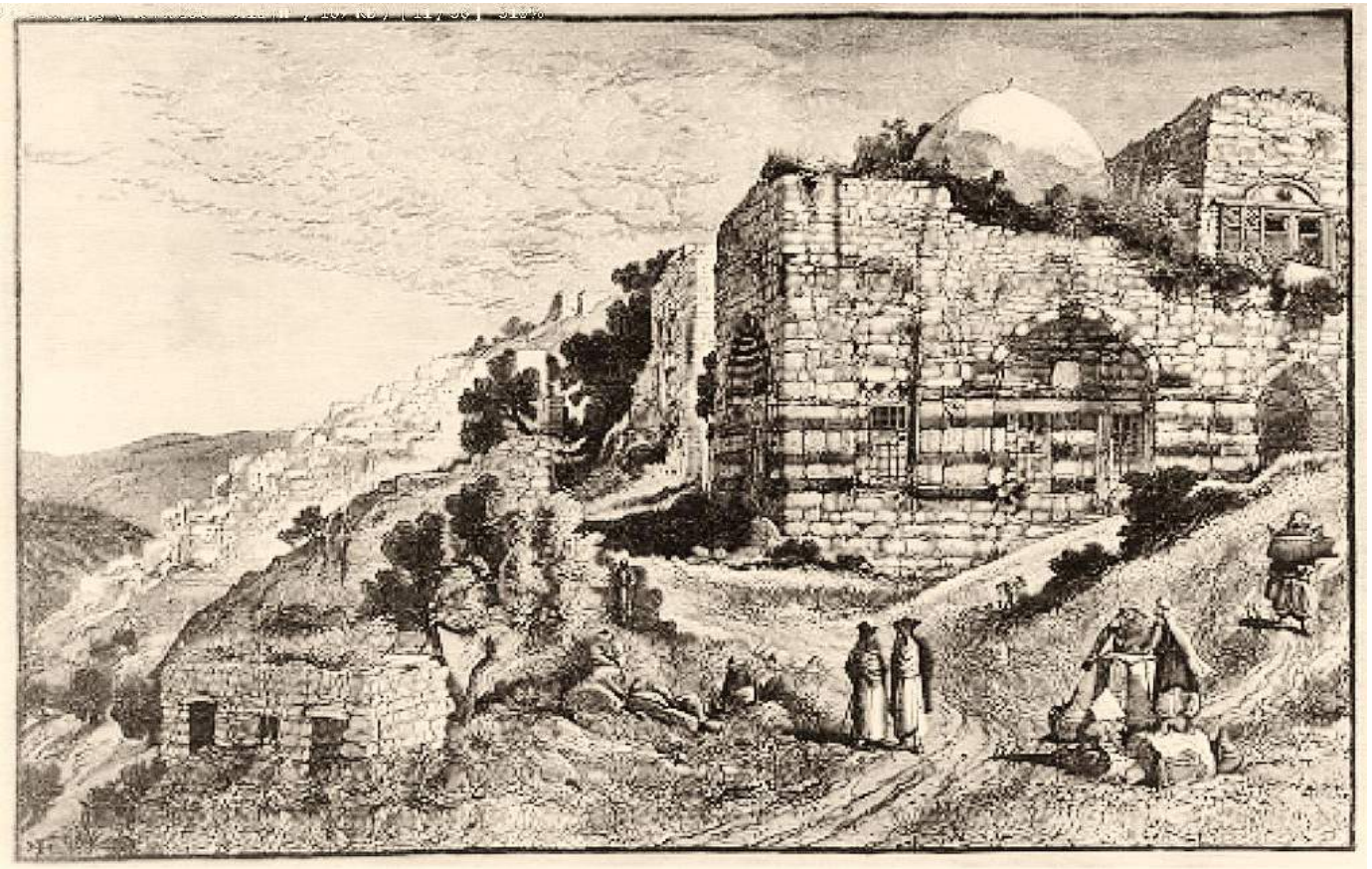

שני יהודים פוסעים בשבילי, על רקע צפת במאה ה-19.

הבשורה הרעה על מה שאירע לחיים פרחי הכעיסה את אחיו בדמשק - שלמה, רפאל ומשה - עד כדי כך, שהם השקיעו הון והפעילו ואת כל קשריהם בקושטא, כדי לגייס צבא שייצא לעכו כדי לכבוש אותה ולנקום את דמו.
באמצעות הרב בכור קארמאנא מקושטא, קיבלו האחים פסק הלכה מה"שייך אל איסלאם" בקושטא, שלפיו עבדאללה הוא בן מוות על מה שעשה לאחיהם. חשיבות פסק ההלכה הזה נעוצה בכך שה"שייך אל איסלאם" היה שופט ראשי שמונה אישית על ידי הסולטן ונחשב לסמכות הדתית העליונה באימפריה העותמאנית. פסק הלכה זה איפשר לאחים לגייס צבא, שנועד לכבוש את עכו וללכוד את עבדאללה כדי להענישו.
הצעד הבא היה גיוס ארבעה פחות עותמאניים עם צבאותיהם, למלחמה בעבדאללה. ביוני 1822 יצא הצבא מדמשק לעכו, כשהאחים שלמה ורפאל פרחי בראשו. הם הגיעו לעכו, שמו עליה מצור וקיוו ללכוד את עבדאללה עד מהרה. אלא שהחומות שעמדו בפני נפוליאון, עמדו גם בפני הצבא של האחים פרחי. יתר על כן, שלמה פרחי, אחיו הבכור של חיים, הורעל על ידי שליח של עבדאללה - ומת. רוחם של האחים נפלה וכעבור שישה חודשי מצור הם ויתרו והחזירו את צבאם לדמשק.
עבדאללה הנוקם והנוטר לא הסתפק בכך. הוא פנה לכוכב העולה באימפריה העותמאנית, מוחמד עלי, מושל מצרים דאז, וביקש ממנו סיוע בענישת כל מי שסייעו לאחיו של פרחי לתקוף אותו. מוחמד עלי נעתר לו ובעיקבות פנייתו לצמרת העותמאנית בקושטא, הוצא הרב בכור קארמאנא להורג וה"שייך אל איסלאם" הוגלה.
באווירת נכאים זאת, החלה שקיעתה של משפחת פרחי. אלא שגם סופו של עבדאללה כבר לא היה רחוק מאוד.

שליט מצרים, מוחמד עלי

בשלב מסויים עשה עבדאללה טעות גדולה: הוא ביקש הלוואה ממוחמד עלי – וקיבל אותה. אבל לאחר זמן, כשמוחמד עלי דרש ממנו להחזיר את הכסף, התעלם עבדאללה מכך. יתר על כן: עבדאללה סירב למלא את דרישתו של מוחמד עלי להחזיר למצרים כששת אלפים מצרים שנמלטו ארצה כדי שלא לשרת בצבא המצרי. הוא אוליי לא ידע זאת, אבל מוחמד עלי שאף זה מכבר לנצל את חולשת השלטון העותמאני המרכזי ולהשתלט על כל איזור א-שאם, כלומר סוריה וארץ ישראל. ואכן, באוקטובר 1831 פלש ארצה אברהים פחה, בנו המאומץ של מוחמד עלי, בראש צבא מצרי שמנה למעלה מעשרת אלפים חיילים (לפי מקורות אחרים: 40 אלף חיילים). הצבא המצרי השתלט ללא התנגדות על ערי החוף עזה, אשקלון ויפו. אומנם עבדאללה, שרצועת החוף היתה בתחום שלטונו, ניסה להילחם בו, אך צבאו ניגף במלחמה. הכוח המצרי התקדם לעבר עכו והטיל עליה מצור שנמשך למעלה מחצי שנה. בסופו של דבר הצליח אברהים פחה במקום שבו נכשל נפוליאון ועכו נפלה בידיו במאי 1832.

עבדאללה נלכד, נשלח בספינה למצרים ומוחמד עלי כלא אותו כחצי שנה בבית ההארחה הפרטי שלו. בינואר 1833 שוחרר עבדאללה, נסע לאיסטנבול ושם מת.

עכו במצור הצבא המצרי. (ציור של דויד רוברטס מ-1839).

המצרים הביאו עימם ארצה סדרי שלטון חדשים ושונים מאלה של העותמאנים, כולל אירגון מחדש של מינהל הכספים. לצורך זה הביא איברהים פחה עימו ממצרים את חנא אל-בחרי – בן משפחה נוצרית יוונית-קתולית, שהתחרתה זה מכבר עם משפחת פרחי ובסופו של דבר נאלצה להימלט בגללה מדמשק למצרים. משפחת אל-בחרי הצטיינה שם בעולם העסקים והממון וחנא רכש לו מהלכים ואהדה אצל מוחמד עלי ובנו. וכך, כאשר כבש איברהים פחה את ארץ ישראל וסוריה, החזיר את חנא לדמשק ומינה אותו לראש מינהל הכספים המצרי בכל א-שאם. לעומת זאת הודרו מהשלטון כל היהודים, כולל משפחת פרחי – ומבחינתם החלה אז תקופה ארוכה של שקיעה.

המכה הסופית הונחתה על המשפחה בסוף ימי השלטון המצרי בארץ, בגלל "עלילת דמשק" (להלן).

איברהים פחה.

"עלילת דמשק", שכמו בימי הביניים באירופה האשימה את היהודים ברצח, "כדי להשתמש בדם הנרצחים לאפיית מצות", החלה בפברואר 1840, כאשר הנזיר הפרנציסקני תומאס נעלם בדמשק עם משרתו המוסלמי, איברהים עמארה. מאחר שתומאס היה נתין צרפתי, הובא העניין לפני הקונסול הצרפתי בדמשק, ראטי מנטון, שהיה ידוע כשונא יהודים. למרות עדויות שמוסלמי מסויים הסתכסך עם תומאס ואיים בגלוי לרצוח אותו, היפנה הקונסול מייד אצבע מאשימה כלפי היהודים וערך ברובע היהודי חיפוש אחרי הנעדרים. בחיפושים נתגלו עצמות פרה והקונסול טען, כי אלה עצמות הנזיר ומשרתו. המושל המצרי, שריף פחה, שיתף פעולה עם הקונסול. הוא עצר 11 יהודים, כמה מהם מנכבדי הקהילה ועינה אותם כדי להוציא מהם הודאה ברצח.

בין העצורים היו גם בני משפחת פרחי: מאיר (אחיו /של חיים פרחי המנוח), מורד, אסלן ויוסף. מאיר פרחי שוחרר מחוסר הוכחות לאחר עינויים רבים. רוב שאר העצורים נשברו בעינויים ובהסתמך על כמה מילים שהשמיעו קבעו הקונסול והמושל, כי אשמת היהודים הוכחה. העצורים הובאו לדין וללא שהיות נדונו למוות.

המושל כתב למוחמד עלי וביקש רשות להוציאם להורג. תוך כדי כך הסתער המון מוסלמי על בית הכנסת ברובע היהודי ושרף אותו על ספרי התורה שבו. אלא שכאן התערבו אישים יהודיים נודעים מאירופה, כגון משה מונטיפיורי מבריטניה ועורך הדין יצחק כרמיה והמזרחן סולומון מונק מצרפת. השלושה חשו לאלכסנדריה כדי לשוחח פנים אל פנים עם מוחמד עלי ולהוכיח לו את חפותם של העצירים – ששניים מהם מתו בינתיים בגלל עינוייהם. המשלחת אכן הצליחה לשכנע את מוחמד עלי לבטל את עונש המוות והפליגה לקושטא, שם קיבלה מהסולטן "פירמן" (צו), הקובע כי האשמת היהודים ברצח למען דם למצות היא אבסורדית. תשעת העצורים שנותרו בחיים שוחררו, אך תושבי דמשק היו בטוחים במשך שנים, כי השיחרור בא רק בזכות סכום נכבד ש"תרמו" עשירי היהודים למוחמד עלי וכי למרות הכל, אכן יהודי דמשק הם שרצחו את הנזיר ומשרתו והדבר המשיך זמן רב להעכיר את יחסי האוכלוסיה המוסלמית והנוצרית עם היהודים.

הנזיר תומאסו ומשרתו עמארה.

זמן קצר לאחר סיום פרשת "עלילת דמשק", עברה הארץ טלטלה נוספת: האנגלים, שחששו כי שלטון מוחמד עלי בארץ ישראל וסוריה עלול לגרם לניתוק הקשר היבשתי שלהם עם הודו (תעלת סואץ הייתה עתידה להיפתח רק כשלושים שנה לאחר מכן), החליטו "לטפל" בהחזרת שלטון הסולטן לאיזור. הם אירגנו במהירות צי מלחמתי שבו השתתפו אוניות מלחמה אוסטריות ועותמאניות וקרוב לאלף חיילי צי בריטיים ושיגרו אותו למזרח ים-התיכון. הצי המשותף הפגיז וכבש את ביירות, צידון וצור ואז הגיע תורה של עכו.

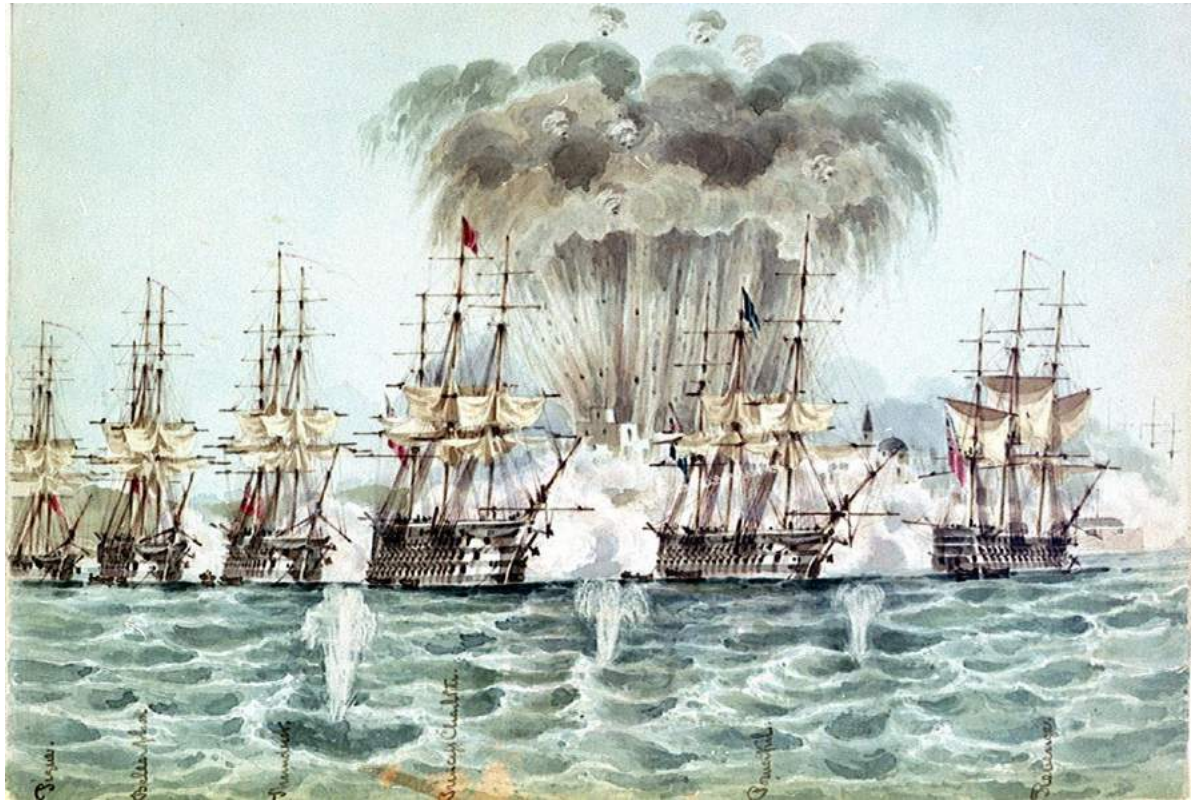

הפיצוץ האדיר של מחסן הנשק בעכו, שהביא לסיום השלטון המצרי בא-שאם ב-1841. תחריט של ה. ווינקלס מ-1851.

בשנות שלטונו בארץ ביצר אברהים פחה את עכו מחדש והציב בה 130 תותחים ועשרות מרגמות כבדות, שנועדו לפגוע באוניות שיתקפו אותה. המצרים היו בטוחים שבעיקבות זאת תעמוד עכו בפני כל מצור, אך להפתעתם המרה, נפלה העיר כבר ב-4 בנובמבר 1840 – יום אחד בלבד לאחר שהצי הבריטי-אוסטרי-עותמאני המשותף פתח באש וירה עליה 48 אלף פגזים. מה שגרם לנפילת העיר היה נשק בריטי חדש שהופיע בזירה: תותחי "פייהאן", שירו פגזים נפיצים ולא סתם כדורי ברזל. כבר ביום הראשון למצור, פגע פגז נפיץ כזה במחסן התחמושת המצרי המרכזי והפיצוץ האדיר הרס ביצורים ובתים רבים וגרם למותם של למעלה מ-1500 חיילים מצריים. במהומה שנוצרה, פשט כוח אוסטרי קטן על המגדל של מצודת העיר והניף עליו את דגל אוסטריה. זה היה הקש האחרון ששבר את מגיני העיר והם נסוגו ממנה ולאחר מכן מכל ארץ ישראל.

אם היו למשפחת פרחי תיקוות לחזור בעיקבות זאת למעמדה הקודם, הן התבדו עד מהרה: שכן המימשל העותמאני עבר בינתיים את תהליך ה"תנזימאת" - אירגון מחדש, שבמהלכו בוטלה שיטת ה"צראפים" והם הוחלפו על ידי פקידים שמונו על ידי השלטון המרכזי בקושטא.

התהפוכות שספגה משפחת פרחי בגלל עלילת דמשק וה"תנזימאת" של השלטון העותמאני המתחדש, דחפו את בני המשפחה למצוא מקלט במקומות אחרים, בטוחים יותר. אומנם גם אז עדיין נותר ליהודי דמשק, כולל משפחת פרחי, תחום פעילות כלכלית פורח: המסחר הגדל והולך עם מדינות אירופה. הם גם המשיכו לעסוק בבנקאות ובהמרת כספים ונוסעים שביקרו בסוריה לקראת סוף המאה ה-19 עדיין דיווחו על עושרן של שש משפחות יהודיות גדולות בדמשק, כולל משפחת פרחי. אולם באותם ימים החלו בני המשפחה לעבור למקצועות חדשים, ללמוד באוניברסיטאות בחו"ל ולנדוד לארצות אחרות, שגילו יחס נאור יותר ליהודים המתגוררים בהן. בתחילה הם נדדו ללבנון ולמצרים, שם מצאו להם עיסוקים נאותים. לאחר זמן הם נדדו הלאה - לצרפת, איטליה, ארצות-הברית ועוד. אחד מבני המשפחה, יוסף פרחי, אף התיישב בארץ ישראל המנדטורית, לפני קום המדינה. אבל לאחר הקמת מדינת ישראל, נקבצו ארצה בני משפחה נוספים. מכל מקום, כאשר זכתה סוריה בעצמאותה, ב-1946, כבר לא היה בדמשק אף אחד מבני משפחת פרחי. הם השאירו מאחוריהם את ארמונותיהם המפוארים, שבעיקבות מלחמת העצמאות של ישראל, הוחרמו על ידי ממשלת סוריה, אך נתפסו על ידי פליטים פלשתינאים וסורים עניים ומצבם התערער

בתחילת המאה ה-21 השתנה מצבם של הארמונות. דייריהם סולקו וחלקם התגלגלו לידיהם של בעלי השפעה בצמרת הסורית, כגון אחיו של נשיא סוריה, שהפכו אותם למלונות בוטיק מפוארים ויקרים. מה שמזכיר את המימרה הלטינית: Sic transit Gloria mundi – כך חולפת תהילת העולם...

סמל זה, המבוסס על השם פרחי באותיות ערבית מסוגננות, הוזמן ב-1999 על ידי אגודת Les Fleurs de l'Orient (פרחי המזרח), העוסקת בגיניאלוגיה של משפחות יוצאי ספרד בעולם. מספר חברי האגודה כיום כ-400 אלף.

מקורות

נתן שור, מותו של חיים פרחי כפי שהוא משתקף בספרות הנוסעים, "קתדרה" 39, בהוצאת "יד בן צבי", ירושלים 1985.

נתן שור, ספר הנוסעים לארץ ישראל במאה הי"ט, הוצאת "כתר", ירושלים 1986.

שמואל אביצור, חיי יום יום בארץ ישראל במאה הי"ט, הוצאת "עם הספר", 1972.

תומס פיליפ, בית פרחי והתמורות במעמדם של יהודי סוריה וארץ ישראל, 1750 – 1860, "קתדרה" 34 בהוצאת "יד בן צבי", ירושלים, 1985

Internet Archives of Les Fleurs de l'Orient

Ksenia Svetlova, Jewish Quarter of Damascus blooms again, Jerusalem Post 5/11/2010

וכן ערכים רלוונטיים בויקיפדיה ובאתרים אינטרנטיים נוספים.

סוף

ליקט, כתב, ערך ועיצב: בני גבירצמן
benigv@bezeqint.net

בתמונה: קטיף לימונים בחצר ארמון ברובע היהודי של דמשק. ציור של לורד פרדריק לייטון מאמצע המחצית השנייה של המאה ה-19.